

[nová] Čeština
doma
& ve světě

1/2 2013

Nová čeština doma a ve světě

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

1/2 2013

Redakce:

Vedoucí redaktorka – Mgr. Kateřina Romaševská

Výkonná redaktorka – Mgr. Katarzyna Vaculová

Členové redakce – Mgr. Adriana Filas, Mgr. Oleksandr Sukhanek,

Mgr. Maria Simeunovich-Skvortsova

Korektorky – Mgr. Barbora Klímová, Mgr. Šárka Keslerová, Mgr. Olga Fojtíková

Adresa redakce:

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií FF UK

nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

Tel. (+420) 221 619 347, E-mail: ncds@ff.cuni.cz

Objednávky vyřizuje:

Vydavatelství Filozofické fakulty UK v Praze,

náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: books@ff.cuni.cz

Grafická úprava, obálka & sazba: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Obsah

Úvodní slovo 9

Recenze / Bohemisté, máte slovo. Čeština ve srovnání s...

Anna Holečková
Schmid, Monika S. (2011): *Language attrition*
(*Key topics in sociolinguistics*)
Cambridge University Press 13

Hana Prokšová
Mareš, Petr (2012): *Nejen jazykem českým:*
studie o vícejazyčnosti v literatuře
Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 17

Jarmila Valková
Lída Holá, Pavla Bořilová (2012, 2011): *Čeština Expres 1 a 2*
Praha: Akropolis 23

Články / Bohemisté, máte slovo. Čeština ve srovnání s...

Lucie Břinková
Srozumitelnost psané češtiny v intrakulturní komunikaci Neslyšících 33

Arťom Andrejevič Indyčenko
K otázce užívání spisovné češtiny v Malopolsku a ve Slezsku v 15.-17. stol. 49

Jana Kocková
Jak se překládají ruské přechodníky 55

Magdalena Kroupová
Problematika neosémantizace internacionálního lexika
(*na materiálu češtiny, polštiny a slovenštiny*) 63

Michala Kutláková <i>Jak hodnotí obtížnost gramatických jevů češtiny žáci a studenti s němčinou jako rodným jazykem a jejich vyučující</i>	74
Marie Podobová <i>Dynamické a statické vyjádření lokace v češtině a ruštině</i>	94
Anna Rosová <i>Mandelštamův „Koncert na nádraží“ v překladu Jana Zábrany a Jiřího Kovtuna</i>	110
O autorech tohoto čísla	123

Dynamické a statické vyjádření lokace v češtině a ruštině

MARIE PODOBOVÁ

Abstrakt: Článek je zaměřen na popis vzájemných vztahů mezi lexikalizovanými alternacemi a gramatickými konverzemi (diatezemi) v českém a ruském jazyce. Konkrétně se zabývá jednou z lexikalizovaných alternací označovanou jako dynamické a statické vyjádření lokace. Cílem článku je popsat, za jakých podmínek slovesa s významem *umísťování/pokládání, upevňování a zaznamenávání* a *začleňování/zapojování* užívají valenční doplnění místa a valenční doplnění směru a jaké tendence je možné v obou jazycích při výběru vhodné lexikalizované alternace sledovat. Práce porovnává především rozdíly ve fungování sledovaných lexikalizovaných alternací v rámci aktiva a rezultativní diateze. Snaží se odpovědět na otázku, je-li možné v konkrétních případech hovořit o upřednostňování jedné ze sledovaných lexikalizovaných alternací a jaké jazykové prostředky napomáhají užití méně frekventované lexikalizované alternace. V neposlední řadě se snaží přispět k bližšímu popsání problematiky gramatických diatezí z komparativního hlediska česko-ruského.

Klíčová slova: lexikalizované alternace, gramatické diateze (konverze), valenční doplnění směru a místa, aktivum, rezultativ, komparativní syntax slovanských jazyků

Abstract: This paper focuses on describing relationships between lexicalized alternations and grammatical diatheses (conversions) in the Czech and the Russian language. Namely, one type of the lexicalized alternations, called *dynamic and static expression of location*, is analyzed. The first goal of this paper is to define the criteria which need to be satisfied by the verbs with meaning *placing/putting, fastening/recording* and *integrating/plugging* in order to use the valency complementation of location and direction. The second goal of this paper is to find the tendencies of choosing suitable lexicalized alternation for particular verbs in both languages. Mainly, the differences in the function of the observed lexicalized alternations in active voice and the resultative diathesis are analyzed. The paper attempts to answer the question, whether it is possible to speak about preferring one of the observed lexicalized alternations to the other (in particular cases) and which language means can facilitate uses of the less frequent lexicalized alternation. Last but not least, the paper attempts to contribute to further description of the problematics of grammatical diatheses in comparative perspective in the Czech and the Russian language.

Keywords: lexicalized alternations, grammatical diatheses (conversions), valency complementations of position and direction, active voice, resultative, comparative syntax of the Slavic languages

Tento článek vznikl při práci na projektu nazvaném Lexikografické zpracování syntaktických a sémantických vlastností sloves v češtině,¹ konkrétně při jeho komparativní části porovnávací lexikalizované alternace² a gramatické diateze (konverze)³ v českém a ruském jazyce. Jako teoretické východisko mi sloužila jedna z kapitol práce M. Giger nazvaná *Adverbien und Adverbiale der Richtung und des Orts* (Giger 2003: 226–234), dále práce V. Kettnerové *Lexikálně-sémantické konverze ve valenčním slovníku* (Kettnerová 2012: 87–91), práce Lopatkové a Kettnerové (Lopatková – Kettnerová /ms./: podkapitola *Dynamické a statické vyjádření lokace*) a J. Panevové *Syntax současné češtiny* (na základě anotovaného korpusu) (Panevová a kol. /ms./: podkapitola *Gramatické diateze*), s ohledem na to pracuji s termíny definovanými v uvedených pracích a též s terminologií Sgallova funkčního generativního popisu (Sgall 1967).⁴ Cílem článku je prozkoumat, nakolik se lexikalizované alternace označované Kettnerovou jako „dynamické a statické vyjádření lokace“ užívají v rámci aktiva a rezultativní diateze a jaké změny na různých jazykových rovinách užití té které lexikalizované alternace provázejí. To vše z komparativního hlediska česko-ruského.

Gramatické diateze jsou ve všech zmíněných pracích chápány jako významy morfologických kategorií slovesa, které rozšiřují jeho paradigma (Panevová a kol. /ms./: podkapitola *Gramatické diateze*). Lexikalizované alternace zatím postihují vztahy mezi dvěma sémanticky blízkými slovesnými jednotkami, které jsou vyjádřeny prostřednictvím přeskupení, změn či redukce jejich sémantických participantů (viz Kettnerová 2012: 81–82). V článku bude pozornost věnována jednomu z typů lexikalizovaných alternací, ve kterém dochází k alternování vyjádření lokace a směru, označovaném V. Kettnerovou jako „dynamické a statické vyjádření lokace“ (Lopatková – Kettnerová /ms./: podkapitola *Dynamické a statické vyjádření lokace*).⁵ Na rozdíl od jiných typů lexikalizovaných alternací zde nedochází ke změnám mezi dvěma situačními participanty, tedy k proměně

1 Za podpory grantu P406/12/0557.

2 Vysvětlení termínů viz (Kettnerová 2012: 81–82).

3 Vysvětlení termínů viz (Panevová a kol. (ms.): podkapitola *Gramatické diateze*); dále ke gramatickým diatezím např. (Daneš 1985); (Daneš – Grepl – Hlavsa /eds./ 1987: 233–260); (Kettnerová 2012: 100–105); dále pro lepší porozumění užíváme termínu gramatické diateze, který je v české jazykovědě již hlouběji zakořeněn.

4 Další termíny viz (Kettnerová 2012).

5 M. Giger (2003: 226–234) ve své práci hovoří o „dynamických a statických lokalizacích“; v *Mluvnici češtiny 3* je užito pouze pracovního názvu „alternace kam/kde“ (Daneš – Grepl – Hlavsa /eds./ 1987: 205).

jejich pozic v povrchové struktuře věty, ale mění se pouze způsob povrchového vyjádření jednoho a téhož situačního participantu. Jedná se tedy o změnu nekonverzní povahy, při níž může být jeden a týž participant v povrchové struktuře věty zastoupen buď jako valenční doplnění směru (dále DIR) nebo jako valenční doplnění místa (dále LOC) (Kettnerová 2012: 87–91), (např. *Krušpánek a dvě lípy **zasadily** děti ze školky v Pivníné na Prostějovsku **do své školní zahrady***. [SYN2009pub] – v rámci oslav dětí včera **zasadily v děčínské zoologické zahradě strom pohádkovnick Andersenův**. [SYN2009pub] v případech, kdy se ve větě objevují dvě označení lokace, např. *Ten večer schoval dopis **ve své tajné schránce v přístřešku vily Lídy Forstové** ...* [SYN2005]; *Jestli máš **oddací list, tak ho raději schovej do sejfu v bance***. [SYN2010]), je do analýzy zahrnuto pouze označení lokace popisující objekt, který přichází s umístovaným předmětem do přímého kontaktu (tedy *schránka* či *sejf*, viz předchozí příklady), neboť toto valenční doplnění rozvíjí samotné sloveso, zatímco druhé valenční doplnění označující prostor, kde se daný objekt nachází, rozvíjí pouze předchozí valenční doplnění a není tedy z hlediska našeho výzkumu relevantní.

Při studiu sledované problematiky jsem vycházela částečně z analýzy příkladů, nalezených v Českém národním korpusu (dále ČNK), kde jsem pro analýzu zvolila souborný korpus SYN a v Národním korpusu ruského jazyka (dále NKJ). Jelikož příklady užití lexikalizovaných alternací byly v případě některých sloves nalezeny v nedostatečném počtu, přistoupila jsem následně také k analýze příkladů z internetových a především speciálně vytvořených dotazníků, jejichž respondenty byli v rámci výzkumu českého jazyka z velké části finalisté Olympiády v českém jazyce, v rámci výzkumu ruského jazyka pak především studenti Filologické fakulty Petrohradské státní univerzity.⁶ Žádný ze zdrojů není pro vytvoření jednoznačného závěru dostačující vzhledem k nepřesnosti internetových údajů a malému počtu respondentů,⁷ avšak domnívám se, že pro všeobecné popsání problematiky a nastínění jistých tendencí v obou jazycích bude

6 Tuto skupinu respondentů jsem zvolila cíleně, neboť se již jedná o velice drobné jazykové nuance, a tedy úkol náročný na soustředění a jazykový cit a velice pomáhá nejen to, jsou-li respondenti rodilí mluvčí, ale záleží i na jejich schopnosti práce s jazykem. K výsledkům terénního výzkumu je však na místě poznamenat, že zachycují spíše tendence v obou sledovaných jazycích a odpovědi respondentů se často do značné míry rozcházejí, čemuž se však při studiu takto drobných jazykových nuancí není možné vyhnout.

7 10 variant dotazníků po 10 českých respondentech a 1 varianta dotazníků po 30 českých a 30 ruských respondentech.

doستاčující. V rámci analýzy sledovaných jevů jsem se v českém i ruském jazyce omezila na srovnání aktiva a rezultativní diateze,⁸ které považuji pro výzkum konkurence ve vyjádření lokativních a směrových doplnění za relevantní. S ohledem na omezenou kapacitu dotazníků, které již nebylo možné z hlediska jejich časové náročnosti (a s ohledem na s tím související koncentrovanost respondentů) více prodlužovat, byly z analýzy vyloučeny ostatní (z hlediska sledované problematiky relevantní) gramatické diateze, a to diateze pasivní, deagentizační, dispoziční a též posesivní rezultativ.⁹

Jak uvádí V. Kettnerová (Lopatková – Kettnerová /ms./: podkapitola Dynamické a statické vyjádření lokace), možnost dynamického a statického vyjádření lokace mají v češtině slovesa s významem *seskupování* (např. *Sotva odjel jeřáb a odesli dělníci, **seběhly se na hřiště*** (DIR₃) *děti z okolních domů*. [SYN2009pub] – *Když se daly obě rodiny dohromady, **seběhlo se na hřišti*** (LOC) *šestnáct kluků a každé odpoledne mohli hrát*. [SYN2000]) a slovesa s významem *umístování/pokládání* (např. *Drahé šperky po babičce je lepší **uložit do trezoru** nebo bezpečnostní schránky v bance*. [SYN 2009pub] – *Cennosti je třeba **uložit v trezoru**, s sebou nenoste nic lákavého pro zloděje*. [SNY2006pub]). Slovesa s významem *seskupování* v ruštině nejsou schopna zkoumané lexikalizované alternace vytvářet, proto byla z analýzy vynechána a pozornost bude věnována tedy pouze slovesům s významem *pokládání/umístování* a některými dalšími, o které jsem seznam rozšířila. Všechna tato slovesa jsem na základě jejich užšího sémantického významu a analýzy jejich vlastností v rámci tvorby sledovaných lexikalizovaných alternací rozdělila do čtyř skupin. Odůvodnění tohoto způsobu klasifikace budou věnovány následující odstavce. Jedná se tedy o následující sémantické skupiny sloves:

1) slovesa s významem *umístování/pokládání* kromě sloves s předponou *roz-* např. *vysadit, zasadit, postavit* (*na stůl/na stole*), *položit, umístit, uložit* (*do skříně/ve skříní, do počítače/v počítači, do postele/v posteli*), *usadit* (*do křesla/v křesle*), *složit* (*do skříně/ve skříní*), *zavřít* (*do sklepa/ve sklepě*), *schovat* (*se*), *ubytovat* (*se*)

2) slovesa s významem *umístování/pokládání* s předponou *roz-* např. *rozprostrít, rozvěsit, rozložit, rozmístit, rozestavit*

8 Podrobněji o problematice rezultativních konstrukcí viz (Panevová 2011: 165–176).

9 O gramatických diatezích podrobněji viz (Panevová a kol. /ms./: podkapitola Gramatické diateze).

3) slovesa s významem upevňování a zaznamenávání

např. *přípevnit/upevnit, přilepit/nalepit, přibít, přichytit/uchytit, přivázat/uvázat, přišpendlit/našpendlit, přišít/našít, připíchnout/napíchnout, přišroubovat, připnout, zarazit, zatlouci + zaznamenat/poznamenat (do diáře/v diáři), zaregistrovat (do systému), zapsat/napsat, namalovat, natisknout*

4) slovesa s významem začleňování/zasouvání

např. *vlepit, vsunout/zasunout, vsadit/zasadit (do zlata/ve zlatě), vmíchat/zamíchat, vplést/zaplést, vložit/založit (do desek/v deskách), vtisknout se (do paměti/v paměti), zařadit (do oddělení/v oddělení), zapojit (do zásuvky/v zásuvce), zahalit (se), zabalit, zanést (do kartotéky/v kartotéce)¹⁰*

Z hlediska tvorby sledovaných lexikalizovaných alternací byla slovesa rozdělena do čtyř výše zmíněných skupin především na základě toho, v rámci jakých gramatických diatezí jsou schopna tyto alternace vytvářet. Na stejném základě třídí slovesa do tří skupin také M. Giger (Giger 2003: 226–234).¹¹ Pro potřeby komparativního studia těchto konstrukcí jsem však třídění upravila takovým způsobem, aby napomáhalo snadnějšímu popisu vybraných sloves v obou sledovaných jazycích a též popisu dalších změn, k jakým při tvorbě těchto lexikalizovaných alternací dochází.

První dvě jmenované skupiny, tedy slovesa s významem *umístování/pokládání*, umožňují dvojí strukturní vyjádření lokace především v aktivu, ale v menší míře též v rámci diateze rezultativní (např. *Režisér Damon Santostefan umístil do karavanů i kanceláři herců kamery, které je měly nasnímat v nestřežených momentech. [SYN2009pub] – Aktivizační zařízení jsem umístil v kanceláři Grosvenor Estates poblíž Claridge’s. [SYN2005]; Pak si rozložila noviny na stůl a zamračila se [SYN2009pub]. – Vešla dovnitř a noviny rozložila na stole. [SYN2010]; Řeknu to ještě jinak: představme si,*

- 10 Sloveso *zanést* je významově sice velice blízko slovesům *zaznamenat, zapsat, zaregistrovat*, avšak díky primárnímu pohybovému významu jeho kořene a s tím souvisejícími odlišnostmi při tvorbě sledovaných lexikalizovaných alternací je zařazeno mezi slovesa čtvrté skupiny.
- 11 Samotné třídění M. Gigera je však odlišné: 1. skupinu tvoří slovesa, která se v aktivu pojí s valenčním doplněním směru (dále DIR) a v rezultativu s valenčním doplněním místa (dále LOC), tedy slovesa, která sledované lexikalizované alternace netvoří; 2. skupinu tvoří slovesa, která se v aktivu pojí s DIR a v rezultativu připouštějí spojení s LOC i DIR, tedy v tomto článku 4. skupina sloves; 3. skupinu tvoří slovesa, která v aktivu připouštějí spojení s DIR i LOC a v rezultativu se pojí s LOC, tedy v tomto článku skupina 1. a 2. Odlišné je v Gigerově třídění také zařazení některých sloves do daných skupin.

že ciferník Rubensova života **je umístěn na obrovském středověkém orloji, třeba na takovém, kolem kterého jsem chodil dvacet let v Praze na Staroměstském náměstí.** [SYN2000] – Řízek je předem nakrájený na talíř, aby se dal jíst hůlkami, **je umístěn na talíř** vedle kopky rýže a vedle hromady postrouhaného zelí. [SYN2005]). Třetí skupina, tedy slovesa s významem upevňování a zaznamenávání, umožňuje dvojí strukturní vyjádření lokace v rámci aktiva (např. Ten provázek potom natáhl přes celý autobus – uličkou – až ke svému sedadlu a **přivázal si ho na ruku.** [SYN2006pub] – Žlutá žena **přivázala** Vlčímu dítěti **na ruce** větve a kosti srostly. [SYN2000]) i rezultativní diateze (např. Tam okovy visely dlouhá léta **přibity na stromě**, až si je nějaký milovník starožitností odnesl. [SYN2005] – Vidím ten den před sebou jako ve filmu, až na to, že se neodvíví v promítačce, ale **je přibit na stěnu.** [SYN2005]), ačkoliv jedna z alternací je často (především u sloves s významem upevňování) značně upozaděna, přesněji řečeno, možnosti jejího užití jsou dosti omezené. Jedná se o spojení s LOC v rámci aktiva (srov. odznaky přišli / našli na kapsy – odznaky přišli / našli na kapsách) a o spojení s DIR v rámci rezultativní diateze (srov. větvičky myrty už jsou připevněny na klogy – větvičky myrty už jsou připevněny na klopách). A čtvrtá skupina, tedy slovesa s významem včleňování/zapojování, pak umožňují dvojí strukturní vyjádření lokace pouze v rámci diateze rezultativní (např. Kotevní šrouby stabilizující ložisko jsou **vlepeny do** předem vyvrtaných **otvorů.** [SYN2000] – Igelitové fólie s kokainem měl **vlepeny v podrážkách...** [SYN2009pub]).

Studovaná slovesa všech čtyř skupin jsou tedy v rámci zmíněných gramatikalizovaných diatezí schopna se pojit s LOC i DIR, avšak ve velkém množství případů je, jak již bylo výše nastíněno, jedna z alternací (někdy i dosti výrazně) upřednostňována. Obecně se dá říci, že slovesa tvořící zkoumané lexikalizované alternace v rámci aktiva buď užívají obě lexikalizované alternace v podobné míře (např. *schovat*, *ubytovat* či druhá skupina sloves s předponou *roz-* jako *celek*), nebo upřednostňují spojení s DIR (např. *položít*, *postavit*), jakožto s prostředkem dynamického vyjádření lokace. Slovesa tvořící sledované alternace v rámci rezultativní diateze buď opět užívají obě alternace podobnou měrou (např. *zapsat*, *založit*), nebo upřednostňují spojení s LOC, jakožto s prostředkem statického vyjádření lokace (např. *přilepit*, *uvázat*).¹²

12 O spojení aktiv + DIR a rezultativ + LOC u sledované sémantické skupiny sloves také (Giger 2003: 226), (Komárek – Kořenský – Petr – Veselková /eds./ 1986: 173) a (Daneš – Grepl – Hlavsa /eds./ 1987: 241).

Užití méně frekventované alternace umožňují nebo mu napomáhají nejružnější jazykové prostředky, které mohou působit samostatně či v některé z mnoha možných kombinací (např. *Čtyřiadvacet hodin po přistání letadélka Hornet Moth v Anglii byly fotografie pořizené Haraldem vytištěny, zvětšeny a připevněny na zeď* /zahrnutí do výčtu po sobě jdoucích a na sebe navazujících dějů, viz níže bod 4/ **velké místnosti ve vznešené budově ve Westminsteru** /konkretizace lokace pomocí jejích rozvíjejících členů, viz níže bod 3/. *Některé byly označeny šipkami a poznámkami. V místnosti byli čtyři muži v uniformách RAF, kteří záběry zkoumali a tiše a naléhavě diskutovali.* [SYN2010]). Využitím odpovídajících jazykových prostředků se povětšinou nevyklučuje užití produktivnější alternace, ale zlepšují se podmínky pro užití alternace méně produktivní. Z důvodu špatné prokazatelnosti dopadu některých jazykových prostředků na výběr jedné ze zkoumaných alternací a též z důvodu omezeného rozsahu článku jsem pro demonstraci hlavního principu změn ovlivňujících výběr alternace vybrala pouze následující použítá kritéria: použití jiného druhu lokace, změna slovosledu a aktuálního členění věty, konkretizace lokace pomocí jejích rozvíjejících členů a zahrnutí do výčtu po sobě jdoucích a na sebe navazujících dějů.

Nyní se každé z uvedených jazykových kritérií pokusím podrobněji rozvést a demonstrovat na konkrétním příkladu.

1) použití jiného druhu lokace¹³

Jedná se o změnu lexikální povahy, která může napomoci spojení sloves s významem *umístování/pokládání* s někdy méně produktivním LOC (srov. *Já si po jedněch takových svátcích zasadila nějaká semínka do květináče a vyrostla mi nádherná rostlina.* [SYN2009pub] – *Benno zasadil o víkendu kosatcové hlízy v zahradě tety Lali.* [SYN2000]). Spojení s LOC se zdá být složitější v těch případech, kdy je zvolenou lokací objekt, který přichází s umístovaným předmětem do přímého kontaktu (*květináč*), než v případech, kdy je lokací nějaký prostor, v němž se takový objekt nachází, ale není vyjádřen (např. *v zahradě = do hlíny / do záhonu v zahradě*).¹⁴ Důvodem je nejspíše

13 Problematiky závislosti výběru jedné ze studovaných alternací na druhu lokace se při popisu slovesa *zasednout* dotýká také M. Giger (2003: 231).

14 Spojení s lokací označující prostor je tedy v daných souvislostech velice blízko konstrukcím zmíněným v úvodu práce, kde jsou na povrchové rovině věty vyjádřena dvě označení lokace (*schovat oddací list do sejvu v bance*). Domnívám se však, že v konstrukcích, v nichž je na povrchové rovině věty vyjádřena pouze lokace označující prostor (*zahrada*), není

fakt, že spojení s lokací označující *objekt* přicházející do přímého kontaktu s umístovaným předmětem, právě díky tomuto přímému kontaktu více akcentuje dynamický dějový prvek než spojení s lokací označující *prostor*, kterého se děj bezprostředně nedotýká. Ve spojení s lokací označující *prostor* se tedy do popředí dostává samotné označení lokace, které podtrhuje naopak prvek statický typický pro spojení s LOC. Z tohoto důvodu je také nejspíše spojení s LOC problematictější pro slovesa s významem *upevňování*, která se pojí téměř výhradně s lokacemi označujícími *objekt* přicházející do přímého kontaktu s umístovaným předmětem¹⁵ či pro jiná slovesa pojící se s tímto druhem lokace (např. *položit*).

Zdá se také, že druh lokace hraje jistou roli i u sloves s významem *umísťování/pokládání* s předponou *roz-* jakožto celku. Slovesa této sémantické skupiny vynikají tím, že se bez větších obtíží pojí všechna s LOC i DIR podobnou měrou a tedy ani jednu z alternací není možné označit jako upřednostňovanou (srov. *Nechtěla však působit netrpělivě a lhostejně, a tak si přinesla noviny, rozprostřela je v chodbě na podlaze a pod vedením madam Ratignollové si předlohu na nepropustný kus šatstva obkreslila a vystrihla. [SYN2010] – Každé dopoledne přesně za deset minut jedenáct jsem vždycky zamkl dveře své kanceláře, rozprostřel na podlahu noviny a lehl jsem si, abych mohl udělat*

v povědomí mluvčích přítomna představa konkrétnějšího umístění objektu, a proto tyto případy řadím zvlášť a zahrnuji do analýzy.

- 15 V případě sloves s významem *upevňování* je ještě patrný rozdíl v užití lokace označující vodorovnou plochu (na níž je možná přítomnost subjektu) a plochu svislou (případně plochu vodorovnou, na níž se přítomnost subjektu neočekává, např. *strop*) (srov. *Řešení: zrádná místa připevníte k podlaze oboustrannou lepenkou [SYN2010]. – Zatím si plány architekta připevnili na zdi a odškrtavají na nich, co si již pořídili [SYN2006pub.]*). V tomto případě se však nejspíše jedná o snahu jazyka vyhnout se homonymním tvarům, neboť konstrukce tvořené spojením slovesa s významem *upevňování* s LOC označujícím nějakou vodorovnou plochu, na níž je možná přítomnost subjektu, by zároveň mohly označovat místo přebývání subjektu v době *upevňování* objektu (např. **připevnil konstrukci na stole = připevnil konstrukci někam a v okamžiku připevňování stál na stole*). Podobný problém pak můžeme sledovat u spojení s lokacemi označujícími vnitřek a vnějšek objektu, na něž či do něž je objekt *připevňován*, např. *přibil palubky na chatu* (subjekt se nacházel vně) – *přibil palubky v chatě* (subjekt se nacházel uvnitř), kde první jmenovaná konstrukce označuje *umístění objektu* a druhá *umístění subjektu* a spolu s ním tedy i *umístění objektu*, avšak u těchto konstrukcí se očekává bližší specifikace místa, kam byl objekt *umísťován* (např. *palubky přibil na všechny stěny v chatě*), neboť slovesa *upevňování* se pojí, jak již bylo výše uvedeno, právě s takovými druhy lokací, které přicházejí do přímého kontaktu s umístovaným předmětem a je tedy možné spojení pouze s ním či je vyžadována přítomnost dvou označení lokace. V takovém případě je však pro nás relevantní pouze lokace označující *objekt*, který přichází s umístovaným předmětem do přímého kontaktu (viz výše).

svých deset vzporů, a pak jsem se otočil a udělal dvacet kliků. [SYN2005]). Důvodem tohoto rovnoměrného užití obou alternací by mohlo být to, že lokace pojící se s těmito slovesy označují či evokují povětšinou nějakou plochu, která může být nahlížena jako prostor. A jak bylo výše zmíněno, právě takový druh lokace spojení s LOC napomáhá. Je tedy možné, že se u této sémantické skupiny sloves v rámci tvorby lexikalizovaných alternací spojuje moment *dynamického vyjádření děje*, vlastní aktivu, a moment *statický*, vlastní spojení s lokací označující *plochu* nahlíženou jako *prostor*.

2) změna slovosledu a aktuálního členění věty

Jedná se o takovou změnu slovosledu, při které se valenční doplnění označující lokaci dostává do levovalenční sféry predikátu, čímž je částečně zmírněn dynamický dějový prvek a konstrukce částečně nabývá statického významu, což může být ještě více umocněno v případě, kdy se spolu s přesunutím do levovalenční sféry predikátu stává zároveň tématem z hlediska aktuálního členění. Takovým způsobem může tento jazykový prostředek napomoci lepšímu spojení s LOC u sloves tvořících sledované lexikalizované alternace v rámci aktiva, která jinak, jak již bylo výše uvedeno, v mnoha případech upřednostňují spojení s DIR, jakožto s prostředkem dynamického vyjádření lokace (srov. *Kancelář hejtmana umístili do čtvrtého patra.* [SYN2009pub] – *Vojáci dům evakuovali, v horním patře pětipatrové budovy poté umístili výbušniny a vzápětí je odpálili.* [SYN2010]; *Ve sklepe nadělali malé ajnclíky, těsné jako telefonní budky ... v horním patře umístili vysílačku a zřídili tam i kavárnu pro potřeby gestapa.* [SYN2010]; *Zeminu v květináči vlhčíme umírněně ... v jednom květináči umístíme vždy několik řízků a zaštipujeme jejich vrcholky, jakmile začnou růst.* [SYN2005]). Výše popísaná změna slovosledu může však zároveň napomoci také lepšímu spojení s DIR v rámci diateze rezultativní. V tomto případě je důvodem nejspíše to, že pomocí změny slovosledu je podtržen moment samotného umístování a též moment výběru lokace, tedy dynamický významový prvek, čemuž může ještě napomoci další jazykový prostředek, a to *konkretizace lokace pomocí jejich rozvíjejících členů*, který často popisovanou změnu slovosledu doprovází a který bude podrobněji popsán v dalším bodě.

3) konkretizace lokace pomocí jejich rozvíjejících členů

Přidáním bližší charakteristiky lokace je opět možné do jisté míry napomoci jak lepšímu spojení s LOC u sloves v aktivu (srov. *Když položil podnos na stůl, dveřmi z první chodby vstoupila žena.* [SYN2005] – *Ned Baumont od-*

ložil noviny, dopil kávu, **položil** šálek s talířem **na stole vedle postele** a uvelebil se na polštářích. [SYN2000], tak lepšímu spojení s DIR u konstrukcí rezultativních (srov. Rezonanční p. a. jsou tvořeny plochými deskami útlumového materiálu, jejichž elektrická tloušťka je čtvrt vlny a **jsou nalepeny na vodivé desce**. [SYN2010] – Precizní zvětšeniny formátu 150x180 cm **jsou nalepeny na aluminiové desky**, které jsou rozvěšeny v přízemí Belvedéru v linii, která sleduje sklon terénu, na němž letohrádek stojí. [SYN2006pub]). V případě aktiva je sledovaná změna způsobena nejspíše tím, že bližším popisem lokace (jejím upřesněním) je opět akcentována lokace sama, čímž dochází v rámci popisu děje k podtržení statické části významu slovesa. V případě rezultativních konstrukcí je pomocí bližšího popisu lokace, stejně jako u výše popsané změny slovosledu, podtržen moment samotného umístování a výběru lokace, tedy dynamický významový prvek (viz výše).

4) zahrnutí do výčtu po sobě jdoucích a na sebe navazujících dějů Slovesům s významem *upevňování a zaznamenávání* a *začleňování/zasouvání* napomáhá při tvorbě alternace s DIR v rámci rezultativní diateze také např. zahrnutí predikátu do výčtu po sobě jdoucích a na sebe navazujících dějů. Významový odstín *posloupnosti* napomáhá podtržení dějového významu obsaženého v sémantickém poli sloves v rezultativních konstrukcích. (srov. *Dalších patnáct budek je připevněno na zdech panelových domů*. [SYN2009pub] – *Exploze otřásla včera dopoledne ostravskými Vítkovicemi na křižovatce Rudná a Plzeňská. Bomba byla připevněna na podvozek nového WV Passat s karvinskou státní poznávací značkou*. [SYN2006pub])¹⁶

V podobném výčtu by bylo možné dále pokračovat, neboť jak již bylo výše uvedeno, na výběr lexikalizované alternace má vliv celé škála jazykových prostředků. Princip, na kterém však velká část z nich pracuje, se snad již podařilo dostatečně nastínit. Společným jmenovatelem všech výše popisovaných změn napomáhajících spojení s méně frekventovanou alternací je akcentace statického významového odstínu v rámci dynamického významu aktiva a akcentace dynamického významového odstínu v rámci statické diateze rezultativní, což nasvědčuje tvrzení M. Giger a V. Kettnerové a jejich označení daného druhu lexikalizovaných alternací jako dynamické a statické vyjádření lokace (Kettnerová 2012) či dynamická a statická

16 U rezultativních konstrukcí s DIR, popisovaných v bodech 2–4, je však nutné upozornit na jejich homonymii s konstrukcemi pasivní diateze, a to i v přítomnosti – viz Štícha „Při každém lékařském vyšetření je pacientovi změřen krevní tlak.“ (Štícha 1984: 105). Pro jejich rozlišení je tedy nutný širší kontext.

lokalizace (Giger 2003: 226–234). Zároveň je pak zajímavé sledovat, že pro akcentaci děje i stavu slouží někdy stejné jazykové prostředky, jako je tomu např. v případě konkretizace lokace pomocí jejich rozvíjejících členů (viz výše body 2 a 3).

Nyní přistupme ke komparativní části naší analýzy, tedy k porovnání výše popisovaných problémů v českém a ruském jazyce.¹⁷

Pro přehlednost uveďme nyní příklady sloves tvořících sledovaný typ lexikalizovaných alternací v ruštině.

1) slovesa s významem *umístování/pokládání* kromě sloves s předponou *раз-/рас-*

např. *высадить, посадить, поставить (на стол/на столе), положить, поместить, уложить (в шкаф/в шкафу), сложить (в шкаф/в шкафу), запретить (в подвал/в подвале), спрятать (-ся), поселить (-ся)*

2) slovesa s významem *umístování/pokládání* s předponou *раз-/рас-*

např. *расстелить, развесить, разложить, разместить, расставить, развернуть*

3) slovesa s významem *upevňování a zaznamenávání*

např. *прикрепить/укрепить, приклеить/наклеить, прибить, привязать, пришить/нашить, приколоть, установить, вбить/забить, зарегистрировать, записать/написать, нарисовать, напечатать*

4) slovesa s významem *začleňování/zasouvání*

např. *вклеить, вставить/засунуть, вставить, заковать, вмешать, вpleсти, вложить, врезаться (в память/в памяти), включить (в розетку/в розетке), закутать (-ся), запаковать/упаковать, занести (в список/в списке)*

Ve stručnosti lze tvorbu sledovaných lexikalizovaných alternací v ruštině shrnout následujícím způsobem. První skupina sloves, tedy slovesa s významem *umístování/pokládání* kromě sloves s předponou *раз-/рас-*, tvoří sledované lexikalizované alternace stejně jako čeština převážně v rámci aktiva, ale v menší míře též v rámci diateze rezultativní. Stejně jako v češtině je pak

17 O sledovaném typu lexikalizovaných alternací se ve své práci při studiu valence daných ruských a českých sloves zmiňuje E. Běličová-Křížková (1974: 117–118), když popisuje možnost fungování LOC ve spojení se slovesy sledovaného typu v aktivu.

i v ruštině pro výběr lexikalizované alternace důležitý druh lokace. Ve spojení s lokacemi označujícími objekt, který přichází s umístovaným předmětem do přímého kontaktu, tato skupina sloves upřednostňuje stejně jako čeština spojení s DIR (např. Я молча **положил на стол** деньги и только после этого высказал свою просьбу. [NKRJ]).¹⁸ Ve spojení s lokacemi popisujícími prostor jsou obě alternace přijímány buď jako stejně vhodné (např. Ребята перетаскали мешки в клуб и **спрятали в подвал**. [NKRJ] – Малую толику раздал подручным, остальное **спрятал в подвале** имения. [NKRJ]), nebo je na rozdíl od češtiny upřednostňováno spojení slovesa s LOC (např. На зиму контейнеры убирают в подсобное помещение, а комнатные виды растений можно **высадить в зимнем саду**. [NKRJ]). Zdá se tedy, že druh lokace působí z hlediska akcentace dynamického či statického významového odstínu stejně jako v českém jazyce. Avšak ve spojení s lokacemi označujícími prostor se zdá být statický významový odstín ještě o něco silnější než v češtině.

Druhá skupina sloves, tedy slovesa s významem *umístování/pokládání* s předponou *раз-/рас-*, která v češtině jako celek tvoří sledované lexikalizované alternace nejspíše, v ruštině lexikalizované alternace téměř netvoří a až na výjimky se pojí výhradně s LOC. (např. Мы с женой **расстелили на полу** большую карту Советского Союза и попросили дочь ткнуть пальцем в любое место. [NKRJ]).¹⁹ Jediným jazykovým prostředkem, jenž umožňuje u této skupiny sloves spojení s DIR, který se mi podařilo vysledovat, je užití integritního totalizátoru (např. Вы можете **расстелить плед на всю кровать** и разложить игрушки в зоне ближней и дальней досягаемости от малыша... [internet]). Statický významový odstín je zde tedy stejně jako u předchozí skupiny sloves silnější než v češtině.

Třetí skupina sloves, tedy slovesa s významem *upevňování a zaznamenávání*, tvoří sledované lexikalizované alternace stejně jako čeština v rámci aktiva i diateze rezultativní a stejně jako ona často se značnými omezeními. Z hlediska tvorby sledovaných lexikalizovaných alternací se však opět nejedná o skupinu homogenní. Slovesa s významem *upevňování* kromě sloves s předponou *у-* v aktivu stejně jako v češtině upřednostňují spojení s DIR (např. Ленту **приклеил на старое место**. [NKRJ]), avšak oproti

18 Někdy jsou obě alternace respondenty přijímány jako stejně vhodné (což se u sledovaných sloves týká pouze sloves *спрятать, запретить*). Slovesa *спрятаться* a *запереться* dokonce upřednostňují spíše spojení s LOC, tedy i reflexivnost slovesa může mít vliv na výběr alternace, v češtině pak tento rozdíl nepozorujeme.

19 Jedinou výjimkou je sloveso *расстелить*, které ve spojení s lokací označující předmět připouští i spojení s DIR.

češtině tato slovesa upřednostňují spojení s DIR i v rámci diateze rezultativní (např. *Каждое утро они приходят на пристань и с помощью палки, на которую привязан на длинной веревке крюк от багра, исследуют морское дно.* [NKRJ]). Slovesa s předponou *у-* vytvářejí obě alternace podobnou měrou v aktivu i v rezultativní diatezi (např. *Если машина установлена на неровную или непрочную поверхность, могут возникать шумы и вибрации.* [NKRJ] – *Прибор ХЕНД (High Energy Neutron Detector) создан в ИКИ РАН и установлен на космическом аппарате «2001 Марс Одиссей», который находится на орбите на высоте 400 км над поверхностью Марса.* [NKRJ]). Slovesa s významem zaznamenávání buď vytvářejí obě alternace též podobnou měrou v aktivu i v rezultativní diatezi (např. *К тому же это записано в дневник, а не для одобрения публики.* [NKRJ] – *Тяжесть на пороге стоящей полярной ночи... Большие испытания нам предстоят» — так записано в дневнике.* [NKRJ]) či výrazně upřednostňují spojení s LOC, a to v rámci aktiva (např. *Это кладбище судеб: кажется, совсем недавно театральный журнал напечатал на обложке фотографию прелестной девочки, одаренной, многообещающей актрисы.* [NKRJ]) i rezultativní diateze (např. *Потом оказалось, что его компьютер зарегистрирован в компании «Нестле».* [NKRJ]).

Čtvrtá skupina, tedy slovesa s významem začleňování/zasouvání v ruštině sledované lexikalizované alternace prakticky netvoří a pojí se téměř výhradně s DIR (např. *С 6 лет фотография ребенка должна быть вклеена в загранпаспорт родителя.* [NKRJ]).

Důvodem nepředpokládaného spojení s DIR v rámci rezultativní diateze může být jak u sloves s významem upevňování, tak u sloves s významem začleňování/zasouvání stejně jako u sloves umístování/pokládání druh lokace, neboť tato slovesa se pojí, jak již bylo výše řečeno, téměř výhradně s lokacemi označujícími objekt, který přichází s umístovaným předmětem do přímého kontaktu, a právě taková spojení, jak již bylo též výše řečeno, podtrhují dynamický významový odstín predikátu. V ruštině pak oproti češtině může být tento významový odstín v případě sloves s významem upevňování a začleňování/zasouvání natolik zdůrazněn, že ve výběru sledovaných lexikalizovaných alternací převáží nad statickým významem, jež je vlastní rezultativní diatezi.²⁰ Upřednostňování LOC u sloves s významem

20 Stejně jako u sledovaných českých sloves (viz pozn. 16) je i u sloves ruských nutné upozornit na homonymii rezultativních konstrukcí s konstrukcemi pasivní diateze, kvůli které je nutné vycházet z širšího kontextu (Horálek /ed./ 1979: 280).

zaznamenávání, by pak v tomto případě mohlo být objasněno menší mírou akcentace *dynamického významového odstínu* u sloves popisujících činnosti fyzicky nenáročné, které nepopisují výrazný pohyb v prostoru a nemají natolik hmatatelný výsledek a není při nich tedy tolik zdůrazňován dějový prvek jako u činností čistě fyzických. Podobně by se o jistém oslabení dějového prvku dalo hovořit také u sloves s významem *upevňování* s předponou *y-*, která užívají LOC i DIR podobnou měrou, neboť předpona *y-* je v tomto smyslu méně výrazná než předpona *пу-*. Avšak jak u sloves s významem *upevňování*, tak u sloves s významem *zaznamenávání* se může zároveň jednat o fakt, že ruština obecně vytváří rezultativní diatezi méně než čeština a že na rozdíl od češtiny upřednostňuje zachování valence aktiva před akcentací stavu.

A nyní ještě ve stručnosti přejdeme k jazykovým prostředkům napomáhajícím užití méně frekventované alternace. Problematicke výběru druhu lokace již byla věnována pozornost v rámci popisu sloves s významem *umísťování/pokládání*, proto se nyní zaměříme na další z uvedených jazykových prostředků. Výše rozebírané změny ve slovosledu a aktuálním členění napomáhají využití méně preferované alternace, jak v rámci aktiva (např. *Начальник лагпункта поставил там трехногий стол и на дверях приклеил собственноручно изготовленную надпись: «кабинетначальника спартакиады».* [NKRJ]), tak v rámci rezultativní diateze (např. *В руках его была картонная папка, перевязанная сахарной веревкой. На груди приколот красный бант.* [NKRJ]), a často jsou doprovázeny též konkretizací lokace pomocí jejích rozvíjejících členů, a to opět v rámci aktiva (např. *Рядом с дверью **на стене прибили** тонкую белую дощечку, а на дощечке красовались черный череп, пересеченный красной молнией, и какие-то буквы.* [NKRJ]) i rezultativní diateze (např. *Да у них целый список в шестом корпусе на двери прибит, требования разные, небольшие.* [NKRJ]; ***Крутом повсюду на стенах наклеены афиши и на каждой большими буквами:** Корней Чуковский.* [NKRJ]) a dokonce napomáhají i velice nečtetnému užití LOC u sloves s významem *začleňování/zasouvání* (např. *Оказывается, у них в двери вставлен оптический глазок, в него посмотришь и видишь, кто стоит за дверь.* [NKRJ]; *Первый раз это был шарф Burberry, явно левый, так как я уже их очень хорошо в магазине рассмотрела и **в пакетишке упакован, на котором написано «Keep this bag out of reach of children»...*** [NKRJ]), které jinak sledované lexikalizované alternace netvoří a pojí se pouze s DIR. U posledního z uvedených jazykových prostředků, a to zařazení do výčtu po sobě jdoucích a na sebe navazujících dějů, které v češtině napomáhá

spojení s DIR v rámci rezultativní diateze, bychom očekávali, že v ruském jazyce nebude mít opodstatnění, neboť, jak již bylo řečeno, ruština spojení s DIR preferuje, avšak zdá se, že i v tomto případě dokáže tento jazykový prostředek působit inverzně i na ruské konstrukce s DIR a napomáhat tedy spojení s LOC (např. Они **наклеены на разных частях шара** и покрашены в разный самостоятельный цвет: розовый и желтый. [NKRJ]). Důvodem bude nejspíše i zde akcentace statického významového odstínu, který je tentokrát zdůrazněn nejspíše díky podrobnějšímu popisu stávajícího stavu.²¹

Jak je tedy vidět z dosavadních výsledků výzkumu, jak v českém, tak v ruském jazyce je možné nalézt úzkou skupinu sloves, která je schopna vytvářet lexikalizované alternace na základě dynamického a statického vyjádření lokace. V ruštině je pak tato skupina o něco méně početná a setkáváme se u ní se stejnými i jinými omezeními než v češtině. V rámci tvorby sledovaného typu lexikalizovaných alternací můžeme u některých sémantických skupin sloves pozorovat v ruštině oproti češtině větší tíhnutí k statickému vyjádření lokace i v aktivu, přes dynamický význam této gramatické diateze, což může být způsobeno příkládáním důležitější role lexikální stránce konstrukcí. V případě sloves s významem *umístování/pokládání* hraje tuto roli druh lokace, v případě sloves s významem *zaznamenávání* jde o lexikální náplň samotných sloves. Z hlediska tvorby sledovaného typu lexikalizovaných alternací v rámci rezultativní diateze můžeme v ruštině sledovat upřednostňování spojení s dynamickým vyjádřením lokace DIR, které opět není typické pro statický význam rezultativní diateze a opět je nejspíše způsobeno upřednostňováním lexikálního významu konstrukcí před významem gramatickým. Obecně se tedy dá hovořit o tom, že ruština oproti češtině v rámci výběru sledovaných lexikalizovaných alternací nevybírá vhodné valenční doplnění směru či místa tolik na základě gramatické diateze, tedy kategorie gramatické, jako na základě lexikálního významu jednotlivých situačních participantů. Avšak jednoznačně důvod rozdílného užití lexikalizovaných alternací na základě našeho výzkumu není možné stanovit a uvedené hypotézy jsou jen jedněmi z možných vysvětlení, tím spíše, že jsou sledovány již tak drobné jazykové nuance, při jejichž zkoumání musíme počítat s velkou mírou nepřesnosti, dá-li se vůbec o jejich měřitelnosti hovořit.²² Cílem článku bylo pouze popsat určité

21 Ovšem příklady podobných konstrukcí se získávají velice těžko a tuto hypotézu by bylo tedy jistě třeba ještě podložit dostatečným počtem důkazů.

22 O tom mimo jiné vypovídají i často dosti nejednoznačné odpovědi respondentů dotazníku, který jsem vytvořila.

tendence v obou jazycích; k podrobnejšiemu objasneniu problematiky vzájemného vzťahu lexikalizovaných alternácií a gramatických diatezí je však nutné podrobiť oba jazyky hlbšiemu štúdiu, ktorému snad táto práca bude schopná napomoci.

Bibliografie:

- Běličová-Křížková, E. (1974): Prostranstvennaja determinacija v ruskom i v češskom jazykach, in: Konstantinová, T. I. – Široková A. T. – Zátvorkaňuk, M. (ed.), *Konfrontační studium ruské a české gramatiky*, Praha: Academia.
- Daneš, F. (1985): *Věta a text: studie ze syntaxe současné češtiny*. Praha: Academia.
- Daneš, F. – Grepl, M. – Hlavsa, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia.
- Giger, M. (2003): *Resultativa im modernen Tschechischen (unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte und der übrigen slavischen Sprachen)*. Bern: Peter Lang.
- Horálek, K. (ed.) (1979): *Russkaja Grammatika 1*. Praha: Academia.
- Kettnerová, V. (2012): *Lexikálně-sémantické konverze ve valenčním slovníku* (Disertační práce, MFF UK v Praze). Praha.
- Komárek, M. – Kořenský, J. – Petr, J. – Veselková J. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Lopatková, M. – Kettnerová, V. (ms.): Alternace slovesných rámců, in: *Syntax současné češtiny (na základě anotovaného korpusu)*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Panevová, J. (2011): O rezultativnosti (zejména) v češtině, in: *Gramatika i leksika u slovenskim jezicima*. Novi Sad, Beograd: Matica Srpska, s. 165–176.
- Panevová, J. a kol. (ms.): *Syntax současné češtiny (na základě anotovaného korpusu)*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Sgall, P. (1967): *Generativní popis jazyka a české deklinace*. Praha: Academia.
- Štícha, F. (1984): *Utváření a hierarchizace struktury větného znaku*. Praha: Univerzita Karlova.